

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Бутенко В. І., Філіппов К. В. М. Лозинський як історик і учасник національно-визвольного руху в Західній Україні (перша чверть XX ст.) // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – Харків: Бізнес Ін форм, 1998. – Вип. 3. – С. 140 – 146.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський

В. І. БУТЕНКО, К. В. ФІЛІПОВ

М. ЛОЗИНСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК І УЧАСНИК НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

(ПЕРША ЧВЕРТЬ XX СТ.)

Спроба написати про М. Лозинського як історика і учасника національно-визвольного руху робиться вперше. До цього спонукало вивчення його 5-томної «особової справи» як члена зфальсифікованої органами ДПУ «Української військової організації» (УВО). Відповідний процес, а також попередні процеси «Спілки визволення України», «Українського національного центру» були зфабриковані сталінською тоталітарною системою для боротьби з «українським націоналізмом» і поглинули та перетворили в табірний пил цвіт нації.

Перш за все документи відкрили маловідому не тільки широкому загалу, а і спеціалістам-історикам постать значного громадсько-політичного діяча в західно-українських землях перших двох десятиліть XX століття, активного учасника національно-визвольного руху і революції 1918-1919 рр., дипломата, знаного на міжнародних конференціях, в урядах ряду європейських країн, в Лізі Націй, — Михайла Михайловича Лозинського.

М. Лозинський був членом Української національної Ради, найвищого державного органу Західно-Української Народної Республіки, створеної в ході національно-демократичної революції, та членом уряду ЗУНР, делегатом від ЗУНР на Паризькій мирній конференції в 1919 р., а по переїзді в Україну в 1927 р. — науковцем, професором.

Активна громадсько-політична діяльність, власний досвід державного діяча стали підґрунтям його творчого доробку, що склав би, за його власним визнанням (якби все було опубліковано), не менше 50 томів (по тридцять друкованих аркушів) його праць [10, т. 5, арк. 50]. Опубліковано їм в різний час і в різних країнах теж чимало — про це мова піде далі. Проте надбанням наукової громадськості в Україні, за невеликим винятком, цей доробок не став. Найбільша його частина, як свідчать матеріали «справи» М. Лозинського, безслідно зникла при поверненні його в 1927 р. на Батьківщину, в Україну, коли власний архів, перевезений із Львова та Праги, так йому і не повернули [10, т. 5, арк. 45].

Те, що опубліковано в Україні в 20-ті роки, після реєміграції М. Лозинського, було виключено з ужитку як твори «ворога народу». В ЦНБ Харківського університету є тільки одна невеличка його робота видання 1917 р. [7]. Серед декількох тисяч праць діаспорної літератури, що надійшли до Харкова в бібліотеку ім. Короленка, теж нема робіт М. Лозинського, а головне — його 5-томної праці «Українська революція: розвідки і матеріали. Галичина в рр. 1918-1920» (Відень, 1922 р.), якою послуговуються відомі діаспорні історики, як, наприклад,

Т. Гунчак [1, с. 156-161]. Однак нам вдалося розшукати серед часописів УСРР 20-х років («Червоний шлях», «Червоне право», «Україна» та ін.) низку праць М. Лозинського, опублікованих в проміжку між 1928 та 1929 роками, що також прилучені нами до опрацювання в цій статті.

М. М. Лозинський народився в 1880 р. на Галичині в сім'ї селянина. Зароблячи на себе сам, закінчив гімназію і юридичний факультет Львівського університету.

Почав свою громадсько-політичну діяльність на переломі ХІХ і ХХ століть, в умовах, коли в західно-українських землях, Галичині та Буковині, прискорилися суспільно-політичне життя і розвиток національних сил. Потрапивши під вплив ідей українського радикалізму М. Драгоманова, І. Франка, ідей марксизму, анархо-комунізму, особисто познайомившись з І. Франком, М. Грушевським, М. Коцюбинським, С. Петлюрою, проте «не вступаючи в жодну політичну партію», М. Лозинський опинився у вирі громадсько-політичного життя, намагаючись «впливати на український національний рух в радикальному напрямку» [10, т. 5, арк. 42].

Ідейна спрямованість праць М. Лозинського викристалізовувалася завдяки активній публіцистичній діяльності, участі як співробітника щоденної Львівської газети «Діло» (1900-1914), в дискусії, що точилася між публіцистами цієї газети та інших часописів на тему національної самостійності. Іван Франко писав, характеризуючи той час: «Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення» [Цит. за: 1, с. 53]. З 1904 по 1912 рр. роботи М. Лозинського систематично друкував «Літературно-науковий Вісник» (Львів-Київ), видання наукового товариства ім. Шевченка, очолюване М. Грушевським. Коли у 1907 р. «Літературно-науковий Вісник» було перенесено до Києва, то М. Грушевський назвав ім'я М. Лозинського між тих, що «при їх більшій участі журнал видається».

Проблематика праць М. Лозинського цього періоду в основному була присвячена питанням українського національного руху, захисту прав українського народу на західноукраїнських землях. М. Лозинський пропонує і відстоює ідею державної самостійності українського народу, яка з'явилася серед інтелігентів-українців, як з'явився і новий тип українського патріота, що жив ідеєю самостійності. Суть цієї ідеї, за М. Лозинським, — у створенні власного державного організму, своєї власної незалежної самостійної української національної держави в етнографічних кордонах земель, населених українцями. В його працях з'являється також ідея єднання українців з обох боків Збруча.

М. Лозинський в своїх працях зайняв і відстоював національно свідому позицію, коли розгорталася національна боротьба за Галичину. І. Крип'якевич, директор інституту суспільних наук АН УРСР, в довідці про життя і діяльність М. Лозинського, поданій до органів КДБ 30.01.1957 р. з приводу посмертної реабілітації останнього (довідка знаходиться серед матеріалів «справи» М. Лозинського), назвав п'ятнадцять окремих видань його праць цього періоду — з 1902 по 1914 рр. Серед них «Тарас Шевченко, його життя і значення» (Львів, 1902), «Життєпис Драгоманова» (Вінніпег, 1907), «Польський і руський революційний рух і Україна» (Київ, 1907; Львів, 1908), «Сорок літ діяльності «Просвіти»

(Львів, 1908), «Українство і москвофільство серед українського народу в Галичині» (Львів, 1909), «Духовенство і національна культура» (Львів, 1912), «Про батька нашого Тараса Шевченка» (Коломия, 1914) та інші [10, т. 4, арк. 149]. Публіцистичні та історичні праці М. Лозинського поширювалися серед громадськості у той час, коли в західноукраїнських землях «дедалі більше активізувалось суспільно-політичне життя і розгортався національно-визвольний рух» [9, с. 418].

Роки імперіалістичної війни стали справжньою національною трагедією для західних українців: російська окупаційна влада вибивала з українців почуття національної самосвідомості й самопошани (царський уряд був переконаний, що Галичина навіки залишиться російською провінцією), а австрійці, знущуючись, звинувачували їх у русофільстві. У цих умовах пошуки форми вирішення національного питання, згуртування української громадськості навколо ідеї незалежності і самостійного розвитку західноукраїнських земель, як і пошуки прихильників прав українського народу серед світової громадськості і урядів, стали актуальними для суспільно-політичного життя в Західній Україні.

Тому з належною увагою і об'єктивністю маємо оцінити науково-публіцистичний доробок М. Лозинського того часу. Це п'ятнадцять окремо виданих праць, написаних українською, німецькою, французькою мовами. На жаль, ці праці також невідомі навіть вузькому колу фахівців з проблем українського національно-визвольного руху на початку ХХ ст. Передусім це такі роботи, як «Утворення коронного краю в Австрії» (Відень, 1915), «Українське національне питання в творах Драгоманова» (Відень, 1915), «Війна і польська держава» (Львів, 1916), «Українська Галичина — окремий коронний край» (Львів, 1916), «Галичина в житті України» (Відень, 1916) та ін. [10, т. 4, арк. 149-151]. До цього зауважимо, що тематика багатьох з вищезгаданих робіт перегукується з тими, що опубліковані М. Лозинським по переїзді в Радянську Україну [2; 5; 6 та ін.], тому ми маємо можливість дати хоч опосередковану їх оцінку. Автор відстоював ідею широкої автономії західноукраїнських земель в межах Австро-Угорщини або ж самостійного державного існування. М. Лозинський доводив, що домагання автономії України треба вважати етапом на шляху здійснення найвищого ідеалу — політичної самостійності України. Майже в такій площині розглядала вирішення національного питання найвища репрезентативна організація українського народу в західноукраїнських землях під час війни — Загальна Українська Рада, що представляла всі впливові політичні партії [1, с. 70]. В програмній декларації від 12 травня 1915 р., зверненій до всіх народів світу, вона заявляла, що її метою є створення самостійної української держави. Вимагалось, щоб з українських земель Австро-Угорщини була створена територіально автономна частина, побудована на основах свободи і демократії [1, с. 10].

Праці М. Лозинського з їх пропагандою національної ідеї, його публіцистична діяльність мали великий вплив на піднесення національно-визвольного руху, зробили його особу відомою фігурою в національно-демократичному русі Галичини з досить високим громадсько-політичним рейтингом, що і підтвердили події кінця 1918 — початку 1919 р. Ідея створення Української держави в Східній Галичині,

Буковині й Закарпатській Україні кристалізувалася двома шляхами: практичною діяльністю національно-політичних сил західноукраїнських земель та суспільно-політичною думкою, — і внесок праць М. Лозинського, без сумніву, був значним. М. Лозинського, на наш погляд, слід вважати одним з перших, якщо не першим, істориком революції 1918-1919 рр. у Галичині. Разом із свідченнями активного учасника подій революції 1918-1919 рр. він залишив і виважені, аргументовані оцінки історика тих подій. Вони розкидані на багатьох сторінках 5-томної «справи», в його опублікованих роботах, доступних науковцям [2; 3; 4; 5; 6 та ін.], в його недосяжних для нас виданнях, як, наприклад, багатотомна «Українська революція: розвідки і матеріали: Галичина в рр. 1918-1920» (Відень, 1922), що опосередковано відома через діаспорних істориків [1]. Є в його робота «Галичина. 1918-1920 рр.» (Берлін, 1922), про яку говорить в уже згадуваній довідці І. Крип'якевич [10, т. 4, арк. 150], проте більш про неї нам нічого невідомо. Можна висловити припущення, що М. Лозинський привіз ці роботи, переїхавши в Україну, зі своїм політичним архівом і їх спіткала доля більшої частини архіву, яку, за визнанням М. Лозинського, йому просто не віддали [10, т. 5, арк. 39]. Можливо, що ці праці були в числі конфіскованих при обшуку в березні 1933 р. «При обшуку, — писав Михайло Михайлович в одній із заяв, — були забрані екземпляри моїх праць, що вийшли окремими виданнями» [10, т. 5, арк. 45].

М. М. Лозинський засвідчує особисту участь в подіях 1919-1920 рр. в багатьох матеріалах своєї «справи». В автобіографічній довідці, доданий до заяви на ім'я наркома внутрішніх справ СРСР Ягоди, він пише: «Восени 1918 р. я брав участь в утворенні Західно-Української Народної Республіки, був членом Української Національної Ради, входив до складу уряду (як товариш Державного секретаря іноземних справ» [10, т. 2, арк. 305].

Найважливішим в діяльності Української Національної Ради М. Лозинський вважав її державотворчий процес: 1) Маніфест 18 жовтня 1918 р. про утворення Західно-Української держави; 2) тимчасовий основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії від 13 листопада 1918 р. (артикул першого основного Закону надавав новоутвореній державі назву Західно-Української Народної Республіки, що об'єднувала всі українські етнічні території, які були у складі Австро-Угорщини: Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття); 3) ухвалу про злуку ЗУНР з УНР від 3 січня 1919 р., прийняту Трудовим Конгресом в УНР 22 січня 1919 р. [2, с. 1089]. М. Лозинський пізніше, в 1928 р., проживаючи уже в УРСР, в роботі «В десятиріччя Галицької революції (Галичина, Антанта і Радянський Союз)» напише, що, «оцінюючи державне об'єднання українських земель, треба мати на увазі, що передвоєнний український національний розвиток Галичини був тісно пов'язаний з передреволюційним українським рухом у Росії. Через те перший етап будови української державності і на українських землях Австро-Угорщини зв'язав себе з тією формою української державності на Великій Україні, що її висунули представники українського національного руху передреволюційної доби у формі Центральної Ради, а потім Директорії УНР» [2, с. 1089].

Ми маємо в свідченнях М. Лозинського досить детальний виклад перебігу подій в Галичині в листопаді 1918 р. у зв'язку з наступом польської армії та переговорним процесом. М. Лозинський був головою делегації ЗУНР у переговорах з польською стороною, які тривали, як пише він, з 2 по 22 листопада 1918 р. І тут вже представник Франції Вілем виступив «з яскравою промовою на захист польської сторони» [10, т. 2, арк. 304]. Ця ж позиція нехтування інтересами ЗУНР продовжувалася і в подальшому, на спільних засіданнях української, польської делегацій та Комісії Антанти, яка запропонувала (у лютому 1919 р.) передати приблизно третину території Галичини і нафтові промисли Польщі.

Як заступник державного секретаря іноземних справ ЗУНР, М. Лозинський брав активну участь в роботі Паризької мирної конференції. Питанню мирної конференції він присвятив ряд робіт, в тому числі «Галичина на мировій конференції в Парижі» (Кам'янець, 1919), «Галичина 1918-1920 рр.» (Берлін, 1922) [10, т. 4, арк. 150]. Пізніше М. Лозинський неодноразово повертався до різних аспектів цього питання в роботах, виданих в Радянській Україні [4; 5; 6]. Зокрема, М. Лозинський пише, що об'єднана делегація УНР вступила в нелегкий переговорний процес у перших числах травня 1919 р. Щоб переломити розвиток переговорів на користь делегації УНР до Парижу в кінці травня прибув М. Грушевський, який, окрім того, вирішив утворити громадський «Комітет незалежної України» з метою впливу на перебіг переговорів. М. Лозинському, стійкому прихильнику Української Соборної держави, запропоновано було увійти до його складу заступником голови (головою Комітету став М. Грушевський).

М. Лозинський дав характеристику співвідношенню сил в українській делегації на Паризькій мирній конференції. Головою делегації був Г. Сидоренко, делегатом від Директорії, його заступником — державний секретар іноземних справ уряду ЗУНР В. Панейко, відповідальним секретарем — П. Дідушок. Делегація не була монолітним колективом. В ній діяло кілька різнонаправлених сил. Принцип її утворення як об'єднаної — від урядів УНР та ЗУНР — не відігравав домінуючої ролі в розбіжностях між членами делегації. Так, за словами М. Лозинського, В. Панейко і професор С. Томашівський (радник) наполягали на тому, щоб мати голос при вирішенні загальноукраїнських проблем, а питання, пов'язані з ЗУНР, розглядати без узгодження з придніпрянцями. Тому новоприбулі делегати від уряду ЗУНР, відомі своїми поглядами на Українську державу як соборну, були зустрінуті ними вороже [10, т. 2, арк. 309]. До того ж, члени об'єднаної української делегації поділялися незалежно від того, яким урядом вони були направлені, на самостійників і федералістів. Більшість делегації (на чолі цієї групи стояв голова делегації Г. Сидоренко) була за самостійну українську державу. В. Панейко, А. Марголін та О. Шульгин готували ґрунт для офіційних переговорів з російськими білогвардійцями (Маклаков-Савинков) про федеративний зв'язок між Росією та Україною [10, т. 2, арк. 308].

Серед подробиць перебування у Парижі М. Лозинський згадує участь представників делегації УНР в засіданні Найвищої Ради в резиденції президента

США В. Вільсона 20 червня 1919 р. у присутності В. Вільсона, Д. Ллойд-Джорджа, Ж. Клемансо. Італію представляв міністр іноземних справ С. Сонніно. Від делегації УНР в цьому засіданні взяли участь Г. Сидоренко, В. Панейко, М. Лозинський і Д. Вітовський [10, т. 2, арк. 310]. Наступного дня, як розповідає М. Лозинський, відбувся прийом української делегації у Ж. Клемансо, який запропонував спробувати домовитися з росіянами, натякаючи, що Антанта хоче створити федеративну Росію.

25 червня 1919 р. Польща отримала від Антанти дозвіл продовжити воєнні операції до р. Збруч, і у липні 1919 р. вона вже повністю окупувала Східну Галичину. Паризька мирна конференція всупереч волі західних українців розчленувала західноукраїнські землі. Оцінюючи рішення мирної конференції, М. Лозинський писав, що вирішення політичної долі ЗУНР Антанта залишала за собою, зовсім не зважаючи на акт возз'єднання Західно-Української Народної Республіки з УНР в єдину соборну державу [10, т. 2, арк. 304].

М. Лозинський, як історик, досить скрупульозно досліджує факт порушення прав українського народу з боку Польщі, де опинилася більшість західноукраїнських земель, а також імперіалістичне спрямування політики провідних капіталістичних держав світу, а згодом — Ліги Націй, що діяла не в інтересах українського народу [4]. Зокрема він наполягав на тому, що західноукраїнські землі ніяк не можна вважати населеними національною меншістю, оскільки українців в складі кожного з трьох воєводств, утворених в Галичині, було більше 60 відсотків населення. Хіба в такому випадку, говорить він, правомірно застосовувати до таких великих національних територій, «відірваних від матірнього ґрунту» і включених в границі чужих держав, ті міжнародно зафіксовані права щодо національних меншостей, які передбачали справжні меншості, розкидані на чужій національній території [4, с. 206]? Але оскільки становище українських земель у складі Польщі та Чехословаччини регулювалося міжнародними угодами про національні меншості, М. Лозинський, доводячи їх недовершеність, ставить питання про надання українським землям національно-культурної автономії [4, с. 207]. Проте, робить він висновок, Польща та інші держави, що мали б це зробити, ніколи на це не підуть, а провідні капіталістичні держави, в першу чергу Англія і Франція, «не тільки не вплинуть на них в напрямі поширення міжнародної охорони прав меншостей, але ще й підтримають їх в обороні їх «прав» на поневолення тих народів, що їх віддала їм на поталу Паризька мирна конференція» [4, с. 212]. Він стверджував, що всі поневолені національні меншості невдоволені Лігою Націй, яка весь час свого існування виступала не як міжнародний орган охорони меншостей, а скоріше як міжнародний орган охорони тих держав, що в основу свого внутрішнього ладу поклали національне поневолення.

Деталізуючи ці висновки, М. Лозинський в роботі «Річниця уярмлення Галичини» писав, що коли йому як голові «Комітету поневолених народів» доводилося влітку і восени 1924 р. говорити про становище українських земель в Польщі і про зобов'язання Польщі щодо Галичини (мова йде про обіцянку Польщі на конференції послів в березні 1923 р. розглянути питання про надання автономії Галичині) в міністерствах закордонних справ в Лондоні і Парижі, в секретаріаті

Ліги Націй в Женеві, то відповідь була однотипною: та заява Польщі не містить зобов'язання її виконувати [6, с. 101]. Між тим, говорить М. Лозинський, про польський режим «найстрашнішого національного і соціального гноблення можна писати цілі томи» [6, с. 101]. Законом на «дипломатичний експорт» назвав М. Лозинський закон від 26 вересня 1922 р. про самоврядування східно-галицьких воєводств, оскільки він не був уведений в дію ні в дворічний термін, як передбачалося, ні пізніше [6, с. 101].

Занепокоєність польських урядових кіл тим резонансом, що мала діяльність «Комітету Поневолених Народів», очолюваного М. Лозинським (Комітет знаходив певне розуміння у лівих урядів Франції і Англії, а французькі радикальні вчені, письменники і політики випустили маніфест проти білого терору в Польщі), призвела до появи в Польщі трьох законів від 31 липня 1924 р. про права мови в школі, в суді і адміністрації. М. Лозинський вірно характеризує їх як «знаменитий колонізаційний інструмент». З трьох тисяч народних шкіл з українською мовою навчання, які були в Галичині перед прийняттям шкільного закону, уже в 1924 р. залишилося 700. А на Волині, Холмищині, Підляшші й Поліссі не стало жодної української народної школи. Права української мови в суді й адміністрації, вважав М. Лозинський, є інструментом знущання над українцями, а не захисту прав їх рідної мови. М. Лозинський робить висновок «про ганебний злочин спілки західноєвропейських імпералістів на живому тілі українського, білоруського і литовського народів» [6, с. 102].

Отже, маємо всі підстави говорити про М. Лозинського як про історика національно-визвольного руху в західноукраїнських землях першої чверті XX ст. Беручи активну участь і досліджуючи національно-визвольну боротьбу перших десятиліть XX ст., революцію 1918-1919 рр., борючись за права поневоленого народу після уярмлення його Польщею, М. Лозинський відстоював і захищав право українського народу на свою Українську державу.

1. Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття. — К., 1993.
2. Лозинський М. В десятиріччя Галицької революції (Галичина, Антанта і Радянській Союз) // Червоне право. — 1928. — № 23.
3. Лозинський М. З польсько-радянських відносин // Червоний шлях. — 1929. — № 8-9.
4. Лозинський М. Міжнародна охорона національних меншостей і Ліга Націй // Червоний шлях. — 1929. — № 5-6.
5. Лозинський М. Обопільні стосунки між Великою Україною й Галичиною в історії розвитку української політичної думки XIX і XX ст. // Червоний шлях. — 1928. — № 2.
6. Лозинський М. Роковини уярмлення Галичини // Червоний шлях. — 1928. — № 3.
7. Лозинський М. Михайло Павлик, його життя і діяльність. — Відень, 1917.
8. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. — К., 1993.
9. Рибалка І. Історія України. — Харків, 1997. — Ч. 2.
10. Архів УСБУ по Харківській області. № 013030 (справа М. Лозинського). Т. 1-5.